

УДК 811 (811.162.2)

Ю.С.Васейко – аспірант кафедри української мови
Волинського державного університету
імені Лесі Українки

Українська ономастична фонова інформація у творі Ю.І.Крашевського “Wspomnienia Wołynia, Polesia, Litwy”

У статті аналізується українська ономастична фонова інформація, яка функціонує у змістовій структурі твору польського письменника Юзефа Ігнаці Крашевського “Wspomnienia Wołynia, Polesia, Litwy”. Автор звертає увагу на українську топонімічну лексику, виділяє основні функції, котрі реалізує згадана група слів, досліджує ойконімічні назви, визначає роль антропонімів у формуванні змістово-концептуального та змістово-фактуального рівнів художнього твору.

Ключові слова: ономастична фонова інформація, ономастика, топонім, гідронім, антропонім.

З Україною, а саме з Волиню тісно пов’язаний життєвий і творчий шлях видатного польського письменника 19-го століття Юзефа Ігнаці Крашевського. Наша земля надихнула митця на написання цілої низки творів, що відображають реалії життя як польського народу, так і українського. Серед них вагоме місце посідають “Wspomnienia Wołynia, Polesia, Litwy”, в основу котрих автор поклав враження від побаченого та почутого під час подорожі по волинській і поліській землі. Ще з початку 30-х років письменник за порадою своєї бабусі Софії Мальської почав збирати матеріали про цей край, а тому вже перед мандрівкою мав досить ґрунтовні знання про його минуле, культуру, звичаї, традиції.

Інтерес Ю.І.Крашевського до історії Волині, Полісся, Литви не був випадковим, оскільки митець великого значення надавав вивченню життя предків. Він писав: “Cóż to za wyższość człowieka nad otaczającymi go zwierzęty – on ma przyszłość ! Gdyby to jedno miał więcej nad nich, już by miał za co dziękować

Stwórcy, a jednak jakże to mało kto ocenia” [1, 8]. Зацікавлення Ю.І.Крашевського минулим Поліщуків пояснюємо тим, що письменник не трактував Волинь та Полісся як чужі землі, на довгі роки вони стали для нього другою Батьківщиною. Тому його твір – це не опис побаченого збоку, а розповідь про відомі, подекуди навіть близькі реалії життя. У вступі він зазначає: “...zawsze szukamy obrazów daleko za sobą, przed sobą, nigdy koło siebie. Jest urok w obcej stronie, a swojej tak się osłucha, opatrzy, spospolituje, że wreście stracim dla niego uczucie podziwienia, jakieś mu winni...” [1, 22].

Книга має енциклопедичний характер, акумулює інформацію соціально-економічного, історико-культурного змісту. Цілком зрозумілим є той факт, що з часом “Wspomnienia Wołynia, Polesia, Litwy” стали предметом досліджень не лише літературознавців, але й етнографів, істориків, географів. У статті робимо спробу лінгвістичного аналізу української ономастичної фонові інформації, що її використав Ю.І.Крашевський у згаданому вище творі.

Роман, повість, оповідання, вірш і под. як одна з ланок комунікативної системи передачі інформації “дійсність – автор – твір – читач” не функціонує в замкнутому просторі, а навпаки – перебуває у тісному взаємозв’язку з навколишнім світом. Реальність генерує появу того чи того тексту, який у свою чергу зупиняє в часі певний момент дійсності, відображаючи його в художній формі, робить доступним не лише для сучасників, а й для майбутніх поколінь. Тому будь-який зразок прози чи поезії стає для реципієнта засобом пізнання особливостей життя народу, джерелом знань про нагромаджений століттями досвід.

Сектором змістового поля твору, який найповніше передає національну специфіку, є фонові інформація, що її услід за російським мовознавцем В.Виноградовим ми розуміємо як комплекс соціально-культурних відомостей, властивих окремій нації, засвоєних її представниками та відображених у мові конкретної національної спільності [2, 37].

Для адекватного та повного зображення певного епізоду дійсності автори свідомо насичують художній твір народознавчим матеріалом, оскільки історико-культурні відомості, що складають зміст фонові інформації, становлять основу сприйняття і відтворюють усі аспекти існування нації.

Фонові знання – це об’ємна інформаційна категорія, що акумулює в собі повідомлення про історичні події, географічні особливості, державний устрій, матеріальну та духовну культуру народу.

Художній твір завжди більшою чи меншою мірою відтворює певну частину фонові інформації, яку сприйме лише той реципієнт, що володіє відповідними знаннями з історії, культури, психології, літератури і под. Інакше перцепція обмежиться поверхневим змістом, а глибинний залишиться поза увагою читача. Як відомо, більшість понять є загальнолюдськими, хоча і втілені у різну вербальну оболонку. Фіксуємо й такі, що показують реалії, які мають національний характер, зміст котрих не може бути розкритий без наявності спеціалізованих знань або коментарів. Такі реалії часто відтворюються у безеквівалентній лексиці. Хоча історико-культурні відомості здебільшого не формують центральний сегмент змістового поля номінативного рівня твору, проте вони є важливим матеріалом для організації підтекстового зокрема і концептуального плану загалом. Будучи експліцитно вираженою на фактуальному рівні, фонові інформація становить тло для опису тих чи тих осіб, явищ, процесів, що мали, мають чи матимуть місце в житті певного народу, тобто формує периферію змістового денотативного поля.

У “Wspomnieniach Wołynia, Polesia, Litwy” фонові знання мають особливий статус, специфіку якого пояснюємо тим, що Ю.І.Крашевський не використовує їх для створення образності, тобто вони не становлять додаткового елемента змістові структури, а навпаки – формують основні інформаційно-асоціативні ланцюги. Така характеристика національно-культурних відомостей, закладених письменником у художню тканину, зумовлена жанром твору, який можна визначити як “подорожні записки” /*podrózpisarstwo*/, що їх завдання – описати

побачене та почуте під час мандрівки. Тому розподіл інформації за змістовими рівнями у “Wspomnieniach Wołunia, Polesia, Litwy” відрізняється від традиційного: фонову інформацію реалізує як горизонтальний, так і вертикальний контекст.

У статті робимо спробу визначити та проаналізувати основні ономастичні групи фонової інформації, що функціонують у творі Ю.І.Крашевського. Розглянемо лише ті реалії, що зафіксовані на терені українського Полісся та Волині, хоча автор вивчав значно ширшу територію. У “Wspomnieniach Wołunia, Polesia, Litwy” він зазначає: “Kraj pod imieniem Polesia zwany rozciągnął się od Rusi i Wołunia ku Prusom, Mazowszu i Litwie, zajmując dawne województwa podlaskie, brzeskie, nowogródzkie a ziemię chełmską” [4, 105].

Ономастична лексика відіграє важливу роль у змістовій структурі художнього твору, адже власні назви, що функціонують у тексті, не лише ідентифікують героїв чи вказують на локалізацію дії, а й слугують джерелом додаткової (соціальної, естетичної, асоціативної) інформації. Відомий польський письменник Ярослав Івашкевич вважав, що “... nazwy własne pełnią w dziele literackim ogromnie ważną funkcję i czasami samym swym dźwiękiem wywołują nastrój czy nawet podstawowe, zasadnicze obrazy... Dla pisarza nazwisko jego bohatera, nazwa miejscowości, gdzie się akcja jego dzieła rozgrywa, mają pierwszorzędne znaczenie. Jest to znaczenie słowa-klucza” [3, 5].

Майже у всіх назвах розділів “Wspomnień Wołunia, Polesia, Litwy” Ю.І.Крашевський використовує ономастичну лексику, що значною мірою зумовлене жанровою специфікою твору. Автор не вигадує якісь особливі сентенції, а просто зазначає місце своєї чергової зупинки під час подорожі, рідше осіб, життя яких пов’язане з тим чи тим містом, селом. Так, у назвах розділів фіксуємо топоніми: Łuck, Młynów, Dubno, Ostróg, Okońsk ; антропоніми: Witold, księżęta Ostrogskie; гідроніми: Styr, Horyń; топонімічні прикметники: lasy poleskie; теренові назви: Wołyń, Polesie.

Географічний простір України у “Wspomnieniach Wołunia, Polesia, Litwy” обмежений територією Полісся та Волині, проте він значно розширюється

завдяки згадкам про інші міста Центральної України: Кijów, Біла Церква, Рочайów. Наприклад: “Lubart ten, nic nie otrzymawszy po ojcu, po żonie tylko...to całe księstwo i inne ziemie na Rusi otrzymał lub zawojował, a nawet Halicz (księstwo lwowskie) i Ruś Czerwona”[4,137]; “Kupcy z towarami ciągnęli się aż z Berdyczewa” [4,71]; “Jakiś starzec w Poczajowie, dowiedziawszy się o przybyciu tam Krasickich dał im o tym wiadomość bardzo szczegółową” [4,138]; “W r.1152 Izjasław książę, pobity pod Perejasławiem... uchodzi samowtór przez Kaniów do Kijewa, a tu ... schrania się do Łucka”[4,187].

Отже, опис реалій життя тієї чи тієї місцини Ю.І.Крашевський не обмежує рамками конкретного населеного пункту. Розповідаючи про Япówкє, яку “mało kto zapewne zna, prócz sąsiadów, bo bardzo maleńka...” [4, 25], згадує, що під час ярмарку з’їжджаються у село купці з Луцька: “Pod namiotem nad powózkami zaimprovizowanym wśród rynku ruski kupiec z Łucka rozwieszał swoje kolorowe towary...”[4, 26]. Описуючи історію Луцька, письменник не оминає фактів реального зв’язку життя міста з Польщею та Литвою: “W r.1083 napad na Łuck Litwy i Jaćwiezów”[4, 186]; “W r.1437 Świdrygiełło Łuck z częścią Wołynia oddał Polsce...”[4, 224]. Тому історико-географічний простір “Wspomnień Wołynia, Polesia, Litwy” охоплює територію у тисячі кілометрів. Оскільки всі топонімічні назви є автентичними, слід наголосити, що простір цей не є художнім, а повністю реальним.

Топоніми, що функціонують у творі Ю.І.Крашевського, виконують насамперед функцію локалізації дії в просторі, окремі з них слугують джерелом інформації щодо локалізації дії в часі. Так, автор вживає такі варіанти денотату, що зафіксовані у попередніх століттях, функціонували у певну історичну епоху: “Można miarkować oznaczenie Łucka i jego wielkości w tych czasach, gdy już jeograf ruski u Schlözera zowie go: Łuczesk welikij na Styre”[4, 187]; “Kołki zwały się dawniej Romanowem, dopiero po jakim pożarze w 18 podobno wieku Kołkami się zwać poczęły, bo kołki tylko wówczas zostały”[4, 70], або згадує географічні назви, які пов’язані з важливими історичними подіями: “Od bitwy pod Moskwą podobno

zaczęły się jego rycerskie próby, jeśli nie wcześniej jeszcze”[4, 189]; “Potem z Ogerdem leciał do Perejasławia i już sił nabrawszy, i śmiałości, sam jeden wtargnął potem do Prus...”[4, 189].

Окрім згаданих вище функцій, топоніми виконують й інформаційно-дидактичну, тобто генерують додаткову інформацію про майновий стан дійових осіб, їх походження, і т.д.: “Chmurnym rankiem dojeżdżaliśmy do Ołyki, dawnego miasteczka z zamkiem obronnym, niegdyś Kisków, potem Radziwiłłów”[4, 169]; “Dubno... Miasto to dawniej do książąt Ostrogskich, dziś do Lubomirskich należy”[4, 245]; “Cią sami Krasicczy po kobietach otrzymali także w Polesiu miasteczko Kamień Koszyrski...”[4, 136].

У межах топонімічної групи зафіксовано найбільше лексем на позначення ойконімічних реалій (назви поселень). Ю.І.Крашевський згадує як великі міста, що відіграли важливу роль в історико-культурному житті українців (Łuck, Równo, Kowel, Dubno), так і містечка, селища, села луцького, рівненського, житомирського, ковельського, острозького, кременецького та інших повітів (Młynów, Klewań, Czetwiertnia, Okońsk, Janówka). Всього зафіксовано близько вісімдесяти таких назв. Наприклад: “Dzisiejszy Łuck ledwie jest resztką i pamiątką dawnego – życie go opuściło”[4, 179]; “Historii starodawnego Czartoryska trudno się teraz dobadać, ginie ona w odległej, a nie rozświeconej pomnikami starożytności naszej” [4, 69]; “Przebywszy trochę lasów i piasku dostaliśmy się do Kołków, miasteczka dobór książąt Radziwiłłów nad Styrem leżącego” [4, 70].

Ю.І.Крашевський не обійшов увагою і гідронімічні реалії, навіть один з розділів своєї книги назвав “Styr i Horyń”, проте ця група у порівнянні з попередньою є малочисельною: “Jedną z rzek Polesia najznaczniejszych po Styrze jest Horyń, którego brzegi nie bez przyczyny z pięknnością są sławne”[4, 53], “Poszliśmy pod zamek... dokoła oblany wodą Styru i Głuszca” [4, 178]; “Jakoż podstąpiwszy pod miasto, zaczęli przeprowiać przez staw na rzece Ikwie” [4, 246]; “Dzieli tak zwane stare miasto od nowego rzeczka Wilia wpadająca tu do Horynia”[4, 262]. Ю.І.Крашевський згадує такі гідронімічні реалії як ставки, джерела, проте не

називає їх :“Sławne są stawy wołyńskie, największe pod Dubnem, Klewaniem, Zasławiem...”[4, 229]; “W bliskości miasteczka jest źródło znajome z własności leczebnych, wśród lasu”[4, 136].

Описуючи життя того чи того міста, автор не міг оминати урбаномічні реалії, найчастіше йдеться про осередки католицької віри – костели, монастирі, рідше згадуються світські заклади, пам’ятки архітектури. Такою інформацією особливо насичений розділ “Wspomnień Wołunia, Polesia, Litwy”, присвячений Луцьку, який письменник так і назвав “Łuck. Historia tego miasta. Witold”. Ю.І.Крашевський розповідає про Kościół Katedralny, Kościoły księży Dominikanów, Trynitarzy, Bernardynów, Siostry Miłoserdzia, друкарню, що була відкрита при монастирі Святого Хреста. На сторінках книги зафіксовано інформацію про існування Katedry Ruskiej. Історична прикраса нашого міста – замок Любарта, – теж не залишився поза увагою автора. Письменник згадує замок в містечку Торчин, монастир святого Хреста в Дубно та інші пам’ятки архітектури минулих століть: “Tym sposobem, przebiegli najezdniczy, niepokojąc ks.Janusza od łuckiej bramy, sami gotowali wielki, stanowczy atak, od monastynu Ś. Krzyża (Szczęsnego Chresta)”[4, 247]. Не всі вони збереглися, окремі були зруйновані ще до написання “Wspomnień Wołunia, Polesia, Litwy”, інші вже після того, як книга вийшла у світ. Отже, твір Ю.І.Крашевського є історичною пам’яткою, яка підтверджує факт існування в минулому тих чи тих урбаномічних реалій.

На сторінках “Wspomnień Wołunia, Polesia, Litwy” широко представлена також антропонімічна лексика. Зафіксовано понад 40 реалій. Хоча увага письменника прикута більше до представників королівських династій, католицького духовенства, польської шляхти, життя і діяльність яких певним чином були пов’язані з волинськими чи поліськими землями, проте автор не забув і про руських князів, козацьких ватажків, вітчизняних громадських діячів, славетні справи яких навіки увійшли в скарбницю української національної історичної пам’яті. Ю.І.Крашевський згадує шляхетські родини, котрі проживали на Волині – Bochowitynowie, Szemiotowie: “W Kiwircach, wsi bliskiej Łucka, a

należącej do pp. Szemiotów...”[4, 179], луцького біскупа Adama Naruszewicza, автора “Historii narodu polskiego od początku chrześcijaństwa”: “W r.1073 ziemia łucka wchodziła w skład księstwa włodzimierskiego, z chełmską i całym Wołyniem, którego imię od zamku Wolina (później Gródka) Naruszewicz wywodził...”[4, 185], князівський рід Sanguszkowie, що відомий у краї ще з 15 століття, представники якого започаткували дві лінії: Koszyrską i Kowelską: “Sanguszkowie, dawniej Sienguszkowie książęta koszyrskie, wiodą się od Lubarta Gedyminowycza lub Lubarta Olgerdowicza z Julianny Witebskiej”[4, 136], волинського князя Lubarta Gedyminowycza: “W r. 1325 Lubart dostaje Łuck i zakłada nowe murowane zamki, górny i dolny...”[4, 187], воєводу Aleksandra Czartoryskiego, відомого з битв із татарами, рід князів Ostrogskich: “Książęta Ostrogskie w 16 wieku herb swój wyobrażający świętego Jerzego na koniu, zabijającego smoka, wspólny im z innymi ruskimi książętami”[4, 263], цесаря Zygmunta, який прибув до Луцька на з’їзд у 1429 році для розгляду певних політичних питань, пов’язаних з Польщею, Литвою та Хрестоносцями : “Zdało mi się, patrząc w dziedzińce, że widział jeszcze cesarza Zygmunta pogladającego złośliwie na Zbigniewa z Olsznicy”[4, 178]. Чимало місця відведено руським князям – Jarosławu (Мудрому): “Jarosław, książę kijewski, który ku Mazowszu ciągnął za Mieczysława II, część podlaskiego Polesia osadził Rusinami”[4, 106], сину Ярополка Swentopełku, який одружився з донькою Болеслава Хороброго: “Później Swentopełek kijewski znowu się przyłożył do zniszczenia Poleszuków”[4, 106], Igoru Światosławowiczu, героєві “Слова о полку Ігоревім”, синові Святослава: “W r.986, Łuczanie razem z Drohowiczaniem i Krzywiczaniem służy Igorowi Światosławowiczowi”[4, 185], Wsewołodу – великому Київському князеві, синові Ярослава Мудрого: “Próżno sześć miesięcy wyglądali Łuczanie pomocy od Wsewołoda, który przestraszony liczbą wojsk Bolesławowych, cofnął się z Wołynia” [4, 186], Włodzimierzу (Володимирові Маномаху): “Postąpił pod miasto Włodzimierz, syn Wsewołoda, bez trudu...”[4, 186].

Як і всі топонімічні, так і антропонімічні лексеми є автентичними, тому реалізація останніми основних функцій, що їх виконують власні назви (прізвища,

імена, прізвиська) у змістовій структурі художнього твору, є дещо обмеженою. Отже, власне українська антропонімічна фонові інформація та польські, російські антропонімічні фонові знання, які пов'язані з нашою країною, що зафіксовані на сторінках “Wspomnień Wołynia, Polesia, Litwy”, реалізують, на нашу думку, такі основні функції: ідентифікаційно-диференційну, локалізацію у просторі і часі, інформаційну, соціологічну.

Найяскравіше виявляється функція співвіднесеності з певною епохою. Згадка про відому особу викликає появу інформаційно-асоціативних ланцюгів, змістовим центром яких є конкретна подія в історико-культурному, економічно-соціальному житті України. Так, наприклад, прізвища українських козацьких ватажків Nalewajki і Pawluka співвідносимо з народними виступами у кінці 16 століття, луцького князя Swarno – нападом разом з литовським князем Mendoniem на Mazowsze, київського воєводи Konstanty Konstantynowycza – боротьбою з татарами у 1577 році та заснуванням відомої острозької школи. Соціологічний аспект вивчення антропонімів дозволяє зробити висновки щодо походження тих осіб, життя і діяльність котрих пов'язані з Волинню та Поліссям зокрема, Україною загалом. Найбільше зафіксовано польських та українських прізвищ, значно менше російських, що зумовлено як об'єктивними /особливості історично-культурного процесу/, так і суб'єктивними /автор твору за національністю є поляком / причинами.

У “Wspomnieniach Wołynia, Polesia, Litwy” якнайповніше реалізується основний постулат творчості Ю.І.Крашевського – правильне копіювання дійсності. Його твір – це у певному розуміння “репортаж” про тогочасні умови життя мешканців міст і сіл Волині та Полісся, оригінальну народну культуру, історію. Така жанрова специфіка “Wspomnień Wołynia, Polesia, Litwy” зумовлює особливості функціонування ономастичної фонові інформації, що значною мірою відповідає зразкам не художнього, а публіцистичного стилю.

Література:

1. S. Durkot Podróż po stronach rodzimych. // J.I. Kraszewski "Wspomnienia Wołynia, Polesia, Litwy". – Warszawa, 1985.– S.5–16.
2. В.Виноградов Лексические вопросы перевода художественной прозы. – Москва, 1978.– 174с.
3. Cz. Kosyl Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza. – Lublin, 1992.–138s.
4. J.I. Kraszewski "Wspomnienia Wołynia, Polesia, Litwy". – Warszawa, 1985.–382s.